

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ

Системне оцінювання соціально-економічного розвитку територій передбачає з'ясування сутності комплексного аналізу та визначення його основних завдань.

Об'єктом комплексного аналізу є соціально-економічний розвиток відповідної території (області, району, міста), а його метою – забезпечення ідентифікації місця території в економічному середовищі, створення необхідної інформаційної бази для прийняття різноманітних управлінських рішень щодо напрямів розвитку, залучення інвестицій тощо.

Суб'єктами комплексного аналізу соціально-економічного розвитку територій можуть бути різноманітні замовники: органи державного управління, потенційні внутрішні та зовнішні інвестори, громадські організації.

Комплексне оцінювання є характеристикою, що отримують у результаті одночасного й узгодженого вивчення сукупності показників, які відображають різні аспекти соціально-економічного розвитку територій¹. Складність комплексного оцінювання полягає в тому, що за багатокритеріального аналізу важко виокремити узагальнювальний показник – критерій оцінювання, існують також перешкоди методологічного, організаційного та інформаційного характеру².

Організація процесу проведення комплексного аналізу спирається на дотримання низки вимог³.

По-перше, методологічна база комплексного аналізу має базуватися на таких методиках, які б давали змогу протягом короткого часу виявляти та ідентифікувати проблемні напрями соціально-економічного розвитку територій.

По-друге, ефективною формою проведення комплексного аналі-

¹ Серединська В. М. Теорія економічного аналізу : [підручник] / Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. ; за ред. Р. В. Федоровича. – Тернопіль : «Укрмедкнига», 2002. – С. 172.

² Баканов М. И. Теория экономического анализа : [учебник] / Баканов М. И., Шеремет А. Д. ; 4-е изд., доп. и перераб. – М. : Финансы и статистика, 1997. – С. 144.

³ Павловська О. В. Фінансовий аналіз : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 338-340.

зу є порівняльний аналіз показників певної території з відповідними показниками інших територій або середньотериторіальними показниками. Залежно від поставлених завдань комплексного аналізу необхідно насамперед визначитися з оптимальною базою для порівняння значень соціально-економічних показників. Так, як база для порівняльного аналізу можуть бути використані такі параметри:

- середньотериторіальні значення показників;
- показники території, яка є лідером за соціально-економічним розвитком;
- нормативні значення показників відповідно до законодавчих документів, рекомендацій наукових установ;
- цільові значення показників, встановлені потенційними інвесторами або іншими замовниками дослідження.

По-третє, для здійснення комплексного аналізу необхідно забезпечити формування системи показників, яка б відповідала вимогам комплексної характеристики поточного соціально-економічного стану території та перспектив її подальшого розвитку. При цьому слід мати на увазі, що використання надлишкової кількості показників може спричинити збільшення часу на проведення досліджень. Це, у свою чергу, істотно знизить оперативність комплексного аналізу, що є визначальною ознакою його ефективності.

По-четверте, результативність комплексного аналізу великою мірою залежить від обґрунтованості побудови інтегрального параметра з метою уникнення двозначності висновків, суперечності у поглядах окремих експертів щодо ідентифікації соціально-економічного становища об'єкта дослідження.

У сучасній практиці комплексного аналізу поширеним засобом інтегрального оцінювання відповідних об'єктів є розроблення системи ранжирування, відповідно до якої кожному значенню цільового показника відповідає визначений ранг, а сума рангів, отриманих певним об'єктом, є підставою для однозначної характеристики його соціально-економічного становища, встановлення тенденцій та перспектив подальшого розвитку⁴.

Зведення певної кількості показників в єдиний інтегральний показник дає змогу визначити якісну відмінність (поліпшення чи погіршення) досягнутого стану соціально-економічного розвитку території

⁴ Тютюнник Ю. М. Фінансовий аналіз : [навчальний посібник] / Ю. М. Тютюнник. – К. : Знання, 2012. – С. 737.

від бази порівняння. Разом із тим побудова інтегрального показника не означає, що для оцінювання можна використовувати лише один цей параметр. Навпаки, інтегральний показник є лише загальним індикатором ситуації, а для поглибленого дослідження соціально-економічного стану території використовується система показників.

Поряд із процесом організації комплексного аналізу, певним критеріям має відповідати і його інформаційна база⁵:

- комплексний аналіз здійснюється на основі системи цільових соціально-економічних показників відповідно до обраної методики оцінювання стану розвитку території;
- вихідна інформація про соціально-економічний розвиток об'єкта дослідження має бути повною та достовірною;
- цільові показники вибраної методики повинні бути приведені до зіставних одиниць виміру, що забезпечує можливість їх подальшого математичного та аналітичного оброблення;
- кожний із сукупності показників, які закладаються в основу моделювання інтегрованого показника, має бути максимально інформативним;
- здійснення порівняльного аналізу інтегрованих показників у часі та просторі.

Ключовим елементом процедури комплексного аналізу є розроблення його алгоритму. Загалом організація процесу комплексного аналізу соціально-економічного розвитку територій становить кілька послідовних взаємопов'язаних етапів, змістове наповнення яких може відрізнятися залежно від потреб аналізу (рис. 1).

На першому етапі замовник забезпечує постановку цільової функції комплексного аналізу, яка передбачає такі елементи:

- об'єкт дослідження та його особливості;
- інформаційну базу та її часові проміжки;
- мету та завдання проведення дослідження;
- сукупність напрямів аналізу соціально-економічного стану об'єкта дослідження, що є складовими узагальнювального інтегрального показника;
- форму подання результатів дослідження (визначення інтегрального показника, побудова порівняльної таблиці тощо);

⁵ Павловська О. В. Фінансовий аналіз : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 341.

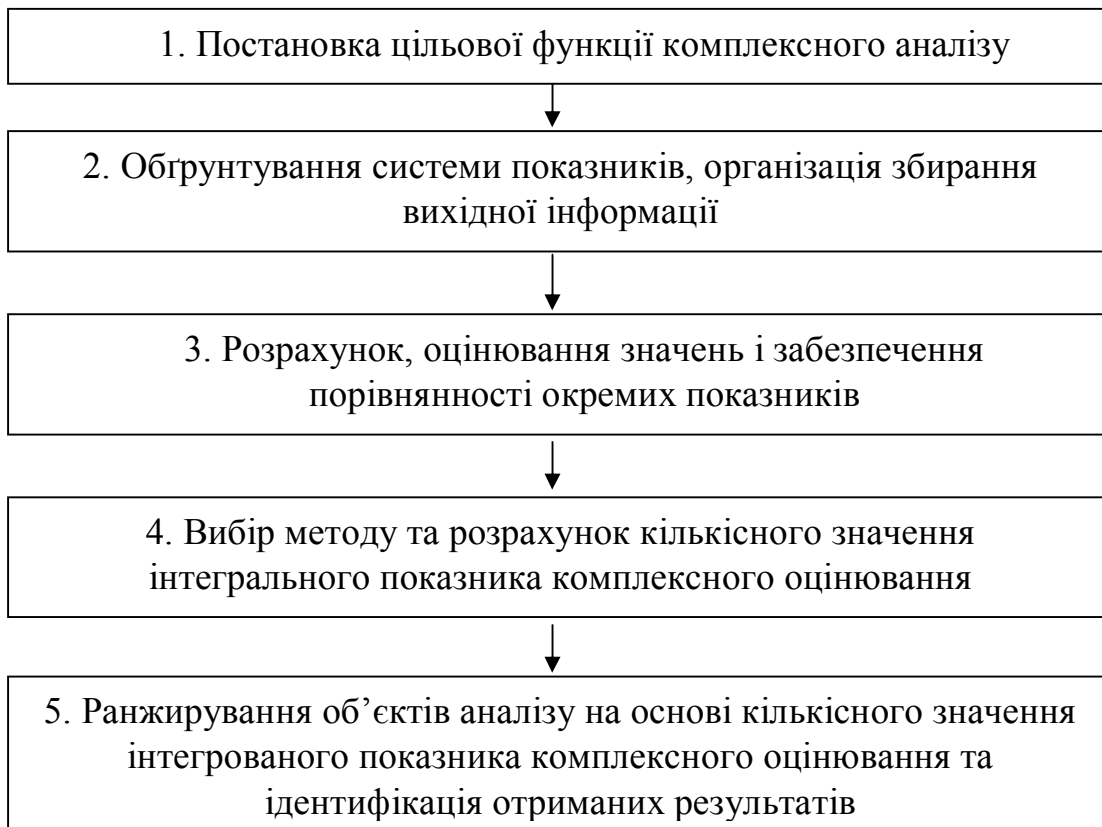

Рис. 1. Етапи комплексного аналізу соціально-економічного розвитку територій

- методику обґрунтування пропозицій щодо впровадження заходів, спрямованих на досягнення мети комплексного аналізу.

Другий етап передбачає обґрунтування системи показників і первинне оброблення, узагальнення та консолідацію вихідної фінансової інформації. Для виконання завдань, які ставляться на другому етапі, реалізується така послідовність кроків:

- групування інформаційних джерел відповідно до визначених напрямів дослідження соціально-економічного стану території та формування об'єктів спостереження (зокрема, промисловість, сільське господарство, інвестиції, транспорт, торгівля тощо);

- обґрунтування відповідно до цільової функції комплексного аналізу системи соціально-економічних показників як форми узагальнення вихідних даних за згрупованими інформаційними джерелами;

- визначення форм оброблення вихідної інформації відповідно до обґрунтованої системи показників.

Третій і четвертий етапи передбачають забезпечення технічної реалізації методичних елементів, визначених на першому етапі, на

основі обґрунтованої на другому етапі сукупності напрямів аналізу та об'єктів дослідження. При цьому забезпечується вибір необхідної методики розрахунку показників за визначеними напрямками дослідження, встановлення порядку формування цільового інтегрального показника комплексного аналізу.

Отримання формалізованих результатів ранжирування об'єктів аналізу на основі кількісного значення інтегрованого показника не завершує процедури комплексного аналізу, оскільки вони потребують відповідної інтерпретації, що відбувається на п'ятому етапі.

Формулювання висновків щодо об'єкта дослідження на підставі проведених розрахунків дає можливість замовникам комплексного аналізу не тільки одержати відповіді на поставлені ними питання, а й прогнозувати зміни соціально-економічного стану території, формувати сценарії майбутнього тренду її розвитку.

Наведений алгоритм дає змогу вирішувати специфічні завдання, що постають перед виконавцями та користувачами комплексного аналізу соціально-економічного розвитку територій, а саме:

- деталізований моніторинг ситуації щодо окремих показників, які використовуються у процесі дослідження;
- формування потенційних напрямів впливу на соціально-економічний стан території з метою реалізації її економічного потенціалу;
- ідентифікація «вузьких місць» у розвитку території, що виявляються у формі незадовільного рівня цільових показників, які є індикаторами за відповідними напрямками оцінювання соціально-економічного стану.

Для проведення моніторингу соціально-економічного розвитку територій необхідно насамперед сформулювати систему показників, які забезпечують сукупну комплексну характеристику стану та динаміки такого розвитку. Кількість порівнюваних показників має бути оптимальною, що, з одного боку, створить передумови для оперативності та комплексності аналізу, а з іншого – дасть змогу уникнути надмірної трудомісткості та виключити суперечливість висновків. Крім того, має бути чітка і недвозначна інтерпретація значень показників.

Розглянемо приклад порівняльного комплексного оцінювання динаміки соціально-економічного розвитку територій, що включає таку послідовність⁶:

⁶ Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз : [підручник] / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 323.

- збір та аналітичне опрацювання вихідної інформації за відповідний період оцінювання;
- обґрунтування системи показників, які використовуються для оцінювання динаміки соціально-економічного розвитку території, їх розрахунок;
- визначення підсумкового показника комплексного оцінювання, його характеристика.

Підсумкове порівняльне оцінювання повинне враховувати найважливіші параметри (показники) соціально-економічного розвитку територій та базуватися на публічній зведеній статистичній інформації. Ця вимога робить аналіз об'єктивним і відкритим, дає можливість контролювати зміни у соціально-економічному стані територій.

Для проведення порівняльного комплексного оцінювання динаміки соціально-економічного розвитку Полтавської області скористаємося показниками, які узагальнюються Головним управлінням статистики у Полтавській області та відображаються у статистичних щорічниках⁷. За змістом соціально-економічні показники доцільно поділити на дві групи:

I група – показники оцінювання економічного розвитку:

- промислова продукція;
- продукція сільського господарства;
- інвестиції в основний капітал;
- відправлення (перевезення) вантажів наземним транспортом;
- відправлення (перевезення) пасажирів наземним транспортом;
- оборот роздрібної торгівлі;
- обсяг реалізованих послуг;
- експорт товарів і послуг;
- кількість зайнятих;

II група – показники оцінювання соціального розвитку:

- кількість постійного населення;
- реальні доходи населення;
- середньомісячна реальна заробітна плата;
- введення в експлуатацію загальної площі житла.

З метою порівняльного аналізу динаміки соціально-економічного розвитку Полтавської області за 2005-2011 рр. використаємо інформацію щодо індексів наведених показників (табл. 1).

⁷ Статистичний щорічник Полтавської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Полтавській області. – Полтава, 2012. – С. 21-23.

Таблиця 1

Індекси соціально-економічних показників Полтавської області за 2005-2011 рр., %

Показники	Відсотків до попереднього року						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Показники економічного розвитку							
Промислова продукція	97,6	106,5	103,2	85,9	84,3	112,6	99,6
Продукція сільського господарства	104,8	103,7	102,6	112,4	99,8	89,5	135,7
Інвестиції в основний капітал	105,8	113,2	120,8	105,6	77,6	96,4	119,6
Відправлення (перевезення) вантажів наземним транспортом	111,6	106,9	104,6	103,3	105,8	101,3	125,8
Відправлення (перевезення) пасажирів наземним транспортом	106,4	103,9	109,3	95,1	72,1	85,5	89,9
Оборот роздрібної торгівлі	116,4	124,5	126,5	119,5	76,2	107,4	116,6
Обсяг реалізованих послуг	126,3	122,5	119,4	108,4	92,7	95,0	122,4
Експорт товарів і послуг	136,3	98,7	114,5	120,4	49,5	173,9	150,5
Кількість зайнятих	103,0	100,3	100,4	99,5	93,6	99,6	101,5
Показники соціального розвитку							
Кількість постійного населення	98,9	99,1	99,0	99,1	99,2	99,2	99,3
Реальні доходи населення	121,9	109,2	110,1	107,9	92,6	112,5	109,5
Середньомісячна реальна заробітна плата	116,6	114,7	111,9	104,2	90,0	114,1	109,1
Введення в експлуатацію загальної площі житла	93,2	106,8	124,2	93,9	59,5	158,4	70,9

Отже, у 2007 р. значення індексів усіх дев'яти показників економічного розвитку перевищувало 100 %, у 2005-2006 рр. таких показників було вісім, 2011 р. – сім, 2008 р. – шість, 2010 р. – чотири, 2009 р. – лише один. Що стосується показників соціального розвитку, то крім кількості постійного населення, у 2006, 2007, 2010 рр. індекси усіх інших показників перевищували 100 %, а у 2009 р. були меншими 100 %.

Якщо не брати до уваги 2009 р., то стабільну позитивну динамі-

ку мали такі показники, як відправлення (перевезення) вантажів наземним транспортом, оборот роздрібної торгівлі, реальні доходи населення, середньомісячна реальна заробітна плата. Натомість індекс промислової продукції перевищив 100 % у трьох роках, а індекс продукції сільського господарства – у п'яти із семи.

У загальному вигляді алгоритм порівняльного комплексного оцінювання динаміки соціально-економічного розвитку територій становить послідовність таких дій.

1. Вихідні дані формуються у вигляді таблиці, де групуються показники економічного та соціального розвитку, за кожним з яких визначається ланцюговий індекс зростання (зниження) (табл. 1).

2. Для груп показників економічного та соціального розвитку визначаються значення сукупних індексів (I_E і I_C) (табл. 2) за формулами:

$$^2_{\hat{A}} = \sqrt[p]{^2_{\hat{A}_1} \times ^2_{\hat{A}_2} \times \dots \times ^2_{\hat{A}_p}}; \quad (1)$$

$$^2_{\hat{N}} = \sqrt[p]{^2_{\hat{N}_1} \times ^2_{\hat{N}_2} \times \dots \times ^2_{\hat{N}_p}}, \quad (2)$$

де I_{E1} , I_{E2} , I_{Ei} – індекси відповідних показників економічного розвитку території;

I_{C1} , I_{C2} , I_{Ci} – індекси відповідних показників соціального розвитку території;

p – кількість показників.

Під час застосування наведеного алгоритму немає обмежень щодо кількості порівнюваних показників.

3. Визначається сукупний індекс соціально-економічного розвитку території (I_{CE}) (табл. 2):

$$^2_{\hat{N}\hat{A}} = \sqrt{^2_{\hat{A}} \times ^2_{\hat{N}}}. \quad (3)$$

Таблиця 2

**Інтегровані показники соціально-економічного розвитку
Полтавської області за 2005-2011 рр., %**

Показники	Відсотків до попереднього року						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сукупний індекс економічного розвитку	111,4	108,6	110,9	105,0	81,7	104,5	116,6
Сукупний індекс соціального розвитку	107,0	107,3	110,9	101,1	83,7	119,2	95,8
Сукупний індекс соціально-економічного розвитку	109,2	107,9	110,9	103,0	82,7	111,6	105,7

Результати проведених розрахунків (табл. 2) засвідчили, що за сукупним індексом економічного розвитку Полтавської області найбільш успішним був 2011 р. (116,6 %), а найгіршим – 2009 р. (81,7 %). Найвище значення сукупного індексу соціального розвитку в 2010 р. (119,2 %) пояснюється низькою базою порівняння, адже в 2009 р. усі показники цієї групи мали негативну динаміку (табл. 1).

Сукупний індекс соціально-економічного розвитку Полтавської області у шести з семи років перевищив 100 %: із коливанням від 103,0 % у 2008 р. до 111,6 % у 2010 р. Значення цього індексу в 2009 р. (82,7 %) свідчить про середньозважене зниження показників економічного та соціального розвитку на 17,3 % порівняно з 2008 р.

Викладений алгоритм комплексного оцінювання соціально-економічного розвитку територій може застосовуватися для порівняння відповідних об'єктів (областей, районів, міст) на визначену дату або в динаміці^{8,9}.

У першому випадку вихідні показники розглядають як моментні показники, що розраховуються за даними відповідного періоду, у другому – як темпові показники у вигляді коефіцієнтів зростання, що характеризують динаміку соціально-економічного розвитку.

Можливе також одночасне включення до розрахунку як моментних, так і темпових показників (тобто подвоєння кількості вихідних показників). Це дає змогу одержати узагальнене комплексне оцінювання, що характеризує як фактичний соціально-економічний стан території, так і його динаміку.

За показниками, які формують систему для здійснення порівняльного оцінювання, розрізняють поточні, динамічні та комбіновані оцінки¹⁰.

Поточні системи характеризують соціально-економічний стан території на певний момент (інтервальний період), а динамічні – оцінюють території за напрямом їх розвитку. Застосування динамічних показників обумовлене тим, що поточні показники стану території значною мірою залежать від наявного у них потенціалу, який харак-

⁸ Баканов М. И. Теория экономического анализа : [учебник] / Баканов М. И., Шеремет А. Д. ; 4-е изд., доп. и перераб. – М. : Финансы и статистика, 1997. – С. 292.

⁹ Шеремет А. Д. Методика финансового анализа / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 164.

¹⁰ Цал-Цалко Ю. С. Финансовый анализ : [підручник] / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 556-557.

теризує досягнення минулих років і слабо змінюється за результатами поточного функціонування. Протягом певного періоду співвідношення цих показників є у деякій мірі традиційним і усталеним. Показники динаміки значно менше залежать від потенціалу територій і в більшій мірі віддзеркалюють сучасні тенденції їх розвитку.

У переважній більшості порівняльні системи комплексного аналізу мають будуватися на системі показників, яка формується на комбінованій основі: частина показників поточні, а частина – динамічні.

Особливістю системи показників є те, що в усіх них однакова змістова спрямованість. Це означає, що чим більше значення показника або чим вищий його темп зростання, тим краще комплексне оцінювання соціально-економічного розвитку. Тому за розширення системи показників за рахунок включення до неї нових параметрів необхідно стежити, щоб ця умова не порушувалася¹¹.

На підставі викладеної методики можна сформулювати вимоги, які має задовольняти система показників з погляду ефективності комплексного оцінювання соціально-економічного розвитку територій¹²:

- показники мають бути максимально інформативними, мати найбільш повне змістове наповнення для цілісної характеристики об'єктів дослідження;

- за економічним змістом показники повинні мати однакову спрямованість, тобто зростання показника означає поліпшення соціально-економічного стану території, і навпаки;

- показники мають розраховуватися за зведеною інформацією державних органів статистики;

- показники мають надавати можливість порівняльного оцінювання соціально-економічного розвитку територій як у просторі (тобто порівняно з іншими об'єктами), так і в часі (за ряд періодів).

Отже, розглянута методика комплексного аналізу соціально-економічного розвитку територій має такі переваги:

- 1) методика базується на комплексному підході до оцінювання такого складного явища, як соціально-економічний стан;

- 2) порівняльне оцінювання здійснюється на основі зведеної статистичної інформації;

¹¹ Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / [Салига С. Я., Дацій Н. В., Корецька С. О. та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 187-188.

¹² Тютюнник Ю. М. Фінансовий аналіз : [навчальний посібник] / Ю. М. Тютюнник. – К. : Знання, 2012. – С. 748.

3) для її одержання використовують найважливіші соціально-економічні показники, що застосовуються у ринковій економіці;

4) для одержання порівняльного оцінювання використовується гнучкий алгоритм, який реалізує можливості математичних моделей комплексного аналізу соціально-економічного стану територій і передбачає розроблення комп'ютерних програм.

Список літератури:

1. Баканов М. И. Теория экономического анализа : [учебник] / Баканов М. И., Шеремет А. Д. ; 4-е изд., доп. и перераб. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 416 с.

2. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз : [підручник] / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 392 с.

3. Павловська О. В. Фінансовий аналіз : [навч.-метод. посібник для самот. вивч. дисц.] / Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. – К. : КНЕУ, 2002. – 388 с.

4. Серединська В. М. Теорія економічного аналізу : [підручник] / Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. ; за ред. Р. В. Федоровича. – Тернопіль : «Укрмедкнига», 2002. – 323 с.

5. Статистичний щорічник Полтавської області за 2011 рік / Головне управління статистики у Полтавській області. – Полтава, 2012. – 409 с.

6. Тютюнник Ю. М. Фінансовий аналіз : [навчальний посібник] / Ю. М. Тютюнник. – К. : Знання, 2012. – 815 с.

7. Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / [Салига С. Я., Дацій Н. В., Корецька С. О. та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 210 с.

8. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : [підручник] / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

9. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 181 с.